

voor andere vitae. Er zijn méér verkortingen van heiligenlevens overgeleverd (terwijl er ongetwijfeld nog veel meer zijn geweest) dan men uit de Bibliotheca Hagiographica Latina zou kunnen afleiden. Eén ding is echter vast komen te staan: in de lange versie van de Vita Radbodi in het Passionaal van het Catharinaklooster te Muiden bezitten wij een redactie, die het origineel van dit heiligenleven het dichtst nabij komt.

Marijke Carasso-Kok

K. Elm, *Quellen zur Geschichte des Ordens vom Hlg. Grab in Nordwesteuropa aus deutschen und niederländischen Archiven (1191-1603)* (Koninklijke commissie voor geschiedenis; Brussel: Paleis der Academiën, 1976, 225 blz.).

Kaspar Elm, ordinarius middeleeuwse geschiedenis aan de Freie Universität Berlin is een erg actief man, die reputatie heeft gemaakt OD het gebied van de geschiedenis van het klooster wezen. Sinds jaren is hij - samen met zuster Hereswitha, die voor kort overleed - de specialist van de orde van het Heilig Graf. Deze orde is zoals men weet gesticht toen in 1099 de kruisvaarders bezit namen van Jeruzalem.

In de volgende eeuwen heeft deze orde zich verspreid over Europa, en ook dus over het zogenaamde 'Alamania Bassa', dat is het huidige België, Nederland en het aangrenzende Duitse Nederrijng gebied. De studies die Elm heeft ondernomen en zijn zoektochten in archiefdepots hebben hem op het spoor gebracht van een reeks onbekende of onvoldoende opgemerkte documenten. Dit gebeurde ondanks het feit dat uitgerekend voor onze gewesten de geschiedenis van de Heilig Grafnederzettingen het best bekend is. De oudste van deze nederzettingen is Wimmertingen (provincie Belgisch Limburg), dat schijnbaar in het tweede kwart van de dertiende eeuw is gesticht en in 1309 verplaatst werd naar Henegouw bij Hasselt. Dat de belangstelling voor de priorijen groot is geweest houdt nadrukkelijk verband met de reformbeweging die in de tweede helft der vijftiende eeuw de huizen hier beroerde.

De bronnen die Elm uitgeeft vormen geen wezenlijke eenheid; het zijn disparate stukken in tijd, in ruimte en in type. Men vindt er brieven in, visitatieverslagen en kapittelbesluiten. De meerderheid vormen echter oorkonden. Om plaats te winnen is een aantal langere documenten slechts in regest weergegeven. Dit geldt - ik zou haast zeggen natuurlijk - eerder voor recente stukken en dat betekent late zestiende en vroege zeventiende eeuw. De gevolgde uitgave-techniek is die welke de Voorschriften van de Koninklijke commissie voor geschiedenis bepalen. Dat had trouwens ook zuster Hereswitha gedaan toen ze in het tijdschrift *Augustiniana*, afl. 1973 en 1974 een reeks Documenten publiceerde.

Bijzonder interessant is het oudste stuk (een bulle van Celestinus III uit 1191) waaruit blijkt dat reeds toen (dus meer dan een halve eeuw voor de werkelijke vestiging) pogingen werden aangewend om in het bisdom Luik een Heilig Grafpriorij op te richten. Dit is het enige opgenomen stuk voor de twaalfde eeuw; voor de dertiende zijn er geen, voor de veertiende 9, voor de vijftiende 18, voor de zestiende 54 en de zeventiende 2. Het totaal loopt op tot 83. Met deze uitgave werd nu alles wat aan materiaal over de Heilig Graforde in onze gewesten bestaat toegankelijk gemaakt. De kwaliteit van de auteur staat borg voor de zorg en nauwkeurigheid van deze uitgave, die traditiegetrouw gevolgd is door een 'index nominum'.

L. Milis

RECENSIES

Bernard Delmaire, ed., *Le compte général du receveur d'Artois pour 1303-1304* (Koninklijke commissie voor geschiedenis; Brussel: Paleis der Academiën, 1977, cxxvii + 311 blz.).

Het graafschap Artesië werd in 1237 als apanage opgericht en bleef een zelfstandig territorium tot het in 1384 bij het graafschap Vlaanderen werd ingelijfd. Uit deze periode bleef een vrij omvangrijke documentatie, vooral van financiële aard, bewaard, die nog haast niet werd aangeboord. Als een soort van referentiebasis werd nu de oudst bewaarde rekening van de algemene ontvangsten van het graafschap, deze van het rekenjaar mei 1303-mei 1304, integraal gepubliceerd. Het mag op het eerste gezicht bevreemdend lijken dat van toch essentieel seriële bronnen slechts één specimen wordt uitgegeven. De auteur was zich hiervan terdege bewust en heeft, in een heldere en sterk gefundeerde inleiding, de rekening gesitueerd in de geschiedenis van het graafschap en van het grafelijk domein en in de evolutie van de grafelijke financiën. Als dusdanig is de inleiding als het ware uitgegroeid tot een volwaardige bijdrage tot de geschiedenis van het publieke financiewezen, waarbij niet slechts de administratieve en institutionele structuren aandacht krijgen, maar waarbij ook aan de diverse inkomsten en uitgaven aandacht wordt besteed. In tabellen wordt zelfs ter vergelijking het beschikbare cijfermateriaal vanaf 1187 tot 1308 aangevoerd. De netto-ontvangsten van de rentmeester-generaal van Artesië bij het begin der'veertiende eeuw beliepen tussen 14.000 en 21.000 lb. parisis. Zij lagen aldus beduidend onder bij deze van de graven van Vlaanderen en van Bourgondië. Eigenaardig genoeg blijken zij in de vijftiende en zestiende eeuw nauwelijks te zijn gestegen. De voornaamste bronnen van inkomsten waren de justitierechten, de domeinbossen en de tollens (Bapaume!).

De rekening van 1303-04, in een Picardisch dialect gesteld, is in feite de transcriptie in een perkamenten register van de diverse rolrekeningen der veertien plaatselijke baljuws en van deze van de ontvanger zelf. De uitgever geeft in voetnoot telkens bij de uitgave aan of de oorspronkelijke rolrekening bewaard is, maar signaleert slechts in zijn inleiding in het algemeen hoe de 'scribes' van de grote rekening met de tekst van de diverse rolrekeningen zijn omgesprongen. De uitgever is trouwens bijzonder zuinig met voetnoten bij de tekstuitgave. Hij signaleert bij de betreffende posten wel de eventueel bewaarde kwijting of betalingsorder evenals manifeste rekenfouten. De herleidingen van data gebeurden in de tekst zelf tussen vierkante haken, maar blijven soms achterwege. De uitgever is er in geslaagd, althans te oordelen naar het fotografisch weergegeven tekstfragment, een betrouwbare transcriptie te bezorgen en in elk geval een vlot leesbare en overzichtelijke tekst.

Een register van eigennamen, dat tevens personen en plaatsen identificeert, vergemakkelijkt een snel gebruik. Het bijgevoegd glossarium werd daarenboven opgemaakt als zakenregister. De inleiding en de tekst zijn bovendien toegelicht met drie uitstekende kaarten. In meer dan één opzicht is deze rekeninguitgave een model.

R. van Uytven

D. E. H. de Boer, *Graaf en grafiek. Sociale en economische ontwikkelingen in het middel-eeuwse 'Noordholland' tussen ±1345 en ±1415* (Leiden: New Rhine Publishers, 1978, xiii + 395 blz., f30,-, te bestellen bij de auteur, p.a. Middelste Gracht 4, Leiden, ISBN 90 6227 997 x).

Onder deze wat gezochte titel gaat een belangwekkend Leids proefschrift schuil dat resoluut de richting van het archiefmateriaal, in het bijzonder van seriële bronnen heeft gekozen. Deze beide kwalificaties verdienen inderdaad te worden aangestipt omdat ze met be-